

ËL BULETIN ÈD L'ACADEMIA

N 34

dla lenga piemuntèisa

Avril 2017

Editur: B. Villata

Cu-Editur: A. Costanzo

Rèis Piemuntèise

Da quand ch'i sun stabilime a Montreal i l'hai avü l'ucasiun d'ancuntré vaire pèrsun-e d'urigin piemuntèisa e, cum i l'uma già mensiunà an chèiche buletin precedent, ste pèrsun-e a l'han quasi sempre dimustrà n'atacament èstraordinari al Piemunt e a la lenga piemuntèisa. Propi an si ültim mèis i l'hai ricevü na telefonà da na sgnura ch'i cunussia nen e ch'ha ciamame d'anfurmasiun an sël Piemunt. I suma peui ancuntrasse tre vire e, ant la tèrsa, cun mìa gran surprèisa, a l'ha parlame an piemuntèis. Parèj i l'hai ciamaje s'a pudia scrive cum a l'ha fait a amprende e a guer-né 'l piemuntèis. Cosa ch'a l'ha fait volunté e ch'i arpurtuma sì dapress.

Sun naita ant la pruvinsa dël Québec 'n 29 èd gené. Na giurnà dle pi frèide, cusì a l'ha dime mia mare. Ma mi j'era al caud ant èl pi bel post dël mund. Tüt a diventa pressius quand i savuma chi a l'ha sèrnülu.

Pèr mi a sarìa pì facil scrive la mia storia an Fransès o an inglès, ma i mancria tüt lon che mia ànima a veul cunté. Mia lenga mare a l'é propi la lenga 'd mia ànima. E son i l'hai sentülu fort. tant fort. Im èsciamu Rose Èlise e i l'hai 60 ani. L'hai èl nom èd mie due none. Nom Fransès ch'i l'hai mai sentülu dè an Fransès dai mè genitur. A l'han sempee ciamame Rozliz, mie urije a sentiju lon.

Mè pare l'è nà an Fransa, ma ij so genitur a sun Italian. A parlava türinèis, italian e Fransès. Mia mare a l'é nà a Türin e a l'ha stüdià 'l Fransès a scola. A ca mìa i sentija parlé türinèis, ma nosti genitur e ij nonu, a nui an parlavu italian.

I l'avìa na duzen-a d'ani quand l'italian a l'ha lassaje 'l post al Fransès: la lenga dël Québec, scunda lenga 'd mè pare, cula ch'i l'hai stüdià. As parlava italian mac pi cun ij nonu. E 'l türinèis? Èl temp èd rije 'n poc... A pieuv, tre euv.

La prima volta ch'i l'hai sentü che 'l türinèis a

dürmija drinta mi i l'avìa 29 ani, mè pare a l'era mort da undes ani. Suma anturn a la taula cun n'amisa 'd mia mare vnuita da Türin (l'ünica visita türinèisa ch'i l'uma mai avü. Pèr nui a j'eru propi 'd bugianen). Dop 'n bel poc ch'is parlavu an italian la frità a l'é girà: mè fratel e mia surela e mi i suma bütasse a parlé türinèis. Nen mac chèiche parola da sì o da là, no, no 'n sachèt 'd pàgine dël dissociunari!

L'hai avü 'l sentiment che chèicosa 'd pi grand che mi, chèicosa ch'as tenìa da l'auta part èd la porta cun j'urije duverte da tant temp, a l'ha decidü 'd seurte cun èl microfun an man. I savija ancora nen l'imensità dla cosa. E sta cosa a l'é turnà a deurma.

I l'hai avü èl temp èd vive trant'ani cun mè spus, 'n chebechèis *piùre laine*, e avèj na cita ch'i l'uma ciamà Mia, e 'd vèdde mia mare parte cun la maladia 'd Parkinson. I sun trovame davanti 'n mund senza nonu, senza nona, senza pare e senza mare ... cun 'n nom ch'a l'era pi nen an buca 'd gnün. Parlé, lese, scrive piemuntèis. Parlé, lese scrive 'l piemuntèis. Parlé, lese, scrive 'l piemuntèis. Tüt 'l mè corp a vurija Parlé, lese, scrive 'l piemuntèis.

Cuntivnuma! Disia sempre mia mare. Na mare ch'a l'ha sempre cuntinuà a rije cun ij so tre cit, dop avèj pèrdü so om a 47 ani.

Bele fait, cuntinvu!. Parlé, lese, scrive 'l piemuntèis pèr sente drinta mè corp, drinta mè cheur, drinta 'd mi ij mè vej. Pèr sente dè 'l mè nom. E la vita a l'ha fait ch'i l'hai ancuntrà la Famija Piemuntèisa.

Cuntinvu! Èl türinèis a l'é pèr mi la *joie de vivre*, lè spirit èd libertà.

Cuntinvu! Pèrchè 'l türinèis a vada mai pi a deurma. Lon ch'a l'é bel quand ch'it ses n'artista a l'é che cun l'imaginassiun tüt a peul ancora vive e pèr sempre.

Rose Èlise Cialdella a l'è n'artista autodidata. A l'è anteressase a la scültüra e a la pitüra dal 2012.. Dal 23 'd fèrvé al 2 avril 2017 a presenta n'espussissiu a la ca dla cultüra 'd Motreal nord. An sta manifestassiu ch'a arcorda 'l 375^m aniversari dla fundassiu dè sta sità e a arcorda che ij prim italian dël Quèbec a j'èru piemuntèis. So seugn a l'è 'd pudèj dimustré ai piemuntèis cume na chebechèisa a peul esse urgujusa 'd sue rèis piemuntèise.

Sti toj di

Sti di ch'it l'has rijü	Për na frola
A sran sempre lung.	Sti di ch'it l'has giügà
A fe la fola	A saran sempre toj-
Sti di ch'it pense-	Vive për sempre-
Cuj a sun sti toj di	Ch'it arcorde 'd pi?

Le vucaj atun-e latin-e ant le parlà piemunteise

Presentand le vucaj atun-e latin-e as era nutà che, gavà la A, quand a sparissu nen, ste le vucaj latin-e an piemuntèis a tendu a saresse fin-a a diventé I (<e,i) e U (<o,u). Për ël munfrin as era anvece nutà che tüte le vucaj atun-e, cumprèisa co la U, a tendìju a trasfurmesse an I.

Cuminsuma a usservé 's fait ant la parlà dla Langa Auta. S'i piuma la parlà 'd Cravansan-a, i l'uma gnün prublerma a truvé d'esempi ch'a cunfermu lon ch'as é pen-a dit. Për pudej usservé mej ès fait i dividuma ij vaire termu an dui grüp. Ant ël prim i bütuma ij cas ante che la vucal an chestiu a l'è prutonica, mentre ant lè scund cas sta vucal as treuva an fin 'd parola o, s'as veul an pusissiu post-tonica

E parèj, ant la parlà 'd Cravansan-a ant ël prim grüp i trovuma: *bijì* (tur. büjì), *birò* (bürò), *bité* (büté), *bitir* (bütir), *brigna* (bèrgna), *brisé* (brüsé), *chiciar* (cüciar), *chissin* (cüssin), *chiverta* (coerta), *dimìnica* (dümìnica), *divert* (duvert), *fineral* (funeral), *firmija* (fürmija), *fisi* (füsil), *fristé* (frusté), *grimela* (grümela), *gripiun* (grüpiun), *indreumia* (andeurmia), *limassa* (lümassa), *listré* (lüstré), *migé* (mügé), *mifi* (müfi), *miragna* (müraja), *mirat* (mürajèt), *misel*

(müsel), *rimainta* (rümenta), *rimié* (rümié), *risié* (rüsé), *salité* (salüté), *sghiré* (sgüré), *sibrich* (sübric), *sicòt* (cussot), *sitil* (sutil), *sivaman* (süaman), *sivé* (süvé), *stiva* (stüva).

Anvece tra le parole dlè scund grüp i pudriju signalé: *baivi* (bèive), *dreubi* (deurbe), *dreumi* (deurme), *essi* (esse), *unzi* (unze), *pianzi* (lat. plangere), *resi* (rese).

Cum as peul vèdde, ant la parlà dle Langhe la U prutonicaa passa a I e l'istess a càpita a la e post-tonica. Ès fenomeno a smija mütabin marcà ant le puesie 'd Badalin, andua la presensa 'd na I an curèspundensa 'd na e o 'd na u atun-e latin-e ant le pusissiu pen-a signalà, a l'è mutubin pi curenta. Già ant le prime trè puesie as na treuvu vaire esempi. Për lon ch'a rèsguarda ij cas ëd l'atun-a an pusissiu protonica as peul arcurdé *pirchè* (pèrchè), *frista* (früsta), *biteti* (bütete), *sël chipiss ripì* (sël cüpiss rüpi), *brisà* (brüsà), *lisent* (lüsent), *cunsimé* (cunsümé), *brisaja* (brüsà f.).

Mutubin pi bundus a sun anvece j'esempi ch'a presentu la I an fin ëd parola. An efet as treuvu 'd vus cume: *chërzi* (chërde), *pianzi* (piuré) *vughi* (vèdde) ch'a curèspundu ai termu dle scund grüp, valadì cul arpresentà dai verb che an latin a j'èru dla tersa cuniugassiu.

Ant ël munfrin ëd Badalin i trovuma autri tre grüp ëd parole ch'a presentu na I final an curèspundensa dla e dël türineis. Èl prim a cumprend ëd parole furmà da 'n verb e da 'n pèrnom pèrsunal atun. Ch'as pensa a *parlevi* (parleve), *cuntevi* (cunteve), *divi* (dive) *parlassi* (parlasse), *biteti* (bütete), *aveiti* (avèite), *piati* (piati).

Le scund as treuva ant la scunda pèrsun-a singular e plüral dle vaire furme vèrbaj cume: *it sij* (it sie), *t'hej* (it l'as), *it vej* (it vas), *it resti* (it reste), *it l'eisi* (it lu deuvre), *it treuvi* (it treuve), *it canbij* (it cambie), *it l'èisi* (it lu deuvre), *j'eissi* (aveisse), *lu sevi* (lo seve), *cos veuli* (cos i veule). Èl ters grüp, ël pi bundus a l'è cul arpresentà

dal feminin plüral dij nom e dj'agetiv che al singular a cuminsu cun la letera A. An si cas ël plüral feminin an i për ij nom che al singular a finissu an -A, a l'é nurmal co ant ël vërsleis, andua për esempi as treuva: *patéli* (patele), *ongi* (unge), *liri* (lire), *mòli* (mòle), *ghiti* (ghete), *l brucleuti* (le bruchëtta), *para 'd braji* (paira 'd braje)... E peui an fin ëd parola co ant ël vërsleis as trova na -I an curëspundensa dla -E türinèisa. Ch'as pensa a: *pari, mari, previ* ... e co a j'anfini *vendi, vèddi, pianzi, onzi, legi, bati*.

Parèj bin se s'a l'é nen documentà ant ij Sermun Sübalpin, ël fenomeno dël passagi a I dle vucaj àtun-e latin-e a pudrija esse stait pì generalisà ant le veje parlà piemuntese.

Për turné a d'epuche pì avsin-e a nui i l'uma pensà 'd vèdde lon ch'a capitava ant l'eutsent e parèj i suma urientasse vers ëd test ch'a duvriù esse pì afidabij e arpresentativ dle parlà munfrin-e e versleise. As trata dij sunet casalèis dël prim 800 e del "Gelindo arvelà da lè Spirit Sant", püblicà a Sordevolo del 1878.

Bin se scrit ant na lenga pitost suasìa cum as cunven quand as parla dl'anpradur, ij sunèt ëd Casal a cunfermu tutte j'usservassiun pen-a faite an sla lenga 'd Badalin. An efeti nen mac i trovuma 'd feminin pluraj cume: *palmi, ramolivi, pitochinni, fiji, pcitti, soli, citti, antreji, marmitti, fanfari, fojadi, stmanni, paroli, cadenzi, tutti sti occasion, monii*, ma co j'articuj a curëspundu a cui ch'as treuvu ant ij "Listeurij dij varèi". An efet se da na part l'ünica cosa ch'a cambia a l'è la pusissiun ëd l'apostruf che, an ij sunèt ëd Casal a l'é nutà dop la L (*ha l' palmi, e l' ramolivi*) mentre adess as custüma бүtelu dnans: *o 'l gabji, sbrondé 'l gasij, e 'l man grosseri...*, da l'otra i trovuma che *al Monii* a l'è cuerent cun ël munfrin mudern perchè 'l feminin plüral a l'è identic al masculin singular propi cume l'al dij sunèt pen-a mensiunà. An efet ant ij *Sonèt pr'al Te Deum* as treuva l'articul **al** co për masculin singular. Utra a l'al dël titul ch'as pensa *al popol monfrin, al regno dl'ampostura, al nostar San Vas*.

Trames a j'articuj dë sti sunèt ël pi interessant a l'é sicürament **gl'** ch'as treuva dnans a Alp, e a tuca arcurdé che stu articul a l'é mutubin vej perchè ch'as treuva già ant je Statù dla Compània 'd San Giòrs ëd Chér (1321), ant j' Ordinament dij Dissiplinà 'd Droné e co ant l'Opera Jocunda dl'Alione sempre rica de forme intesant e ururiginaj.

Per cumpleté j'usservassiun an sij sunèt *casalèis* i puduma dì che co anbelessì as treuvu d'anfini ch'a finissu an -i (*veddi, otteni*) e co 'd pèrnom enclitici an -i (*daji, astenmi, stemi, arveg-si*).

Ma se j'esempi ch'i cercuma a sun rair ant ij sunèt *casalèis*, a tuca dì ch'a sun bundus ant ël *Gelindo arvelà*. E sì dapress i na arpurtuma d'esenpi gavà dai vers 712-731 dël "Gelindo arvelà" presentà da Tavo Burat.

E anchira Euriglia avvertissa la / demeri cherdiga i birgé chespiju tuc / chi na reba chi un'otra caspiju na / timma d'firmac e dui firmi - 715 / scarpin, e chespiju dui o tre agnelin / e chespiju fina d'la pilaiia e d'li chi-/ verti, pirché aipessu ban quircesi culla / brivoa gint; pirché sgrin frid anfà / betti anchirmi tent le bricatti bali chi 720 / sun bin ripari dall'iria: elir puurit / aisi alirta chimpagna, oh! piurami / chirsà chefrid aliran! oh! dijpura o / mia cherrais alla demeri chespija an-/ chebin del pan e tre pintin del piban 725 / vin, pirché spessu alminc a chivasi / la frid cui puuvoret deperi e demeri di / cul bel Fiulin: e vapura cherrais n' tla stilla avert; inos birgé che dima- tin s' lelba, chirsijupe già tuc bin 730 / pripara per partisni avirs a Bittlem.

An custa vinten-a 'd vers pen-a segnalà as treuvu d'esenpi pitost sorprendent ëd cui fenomen ch'i cercavu. An efet nen mac as treuva na i an corëspundensa d'aute vucaj latin-e, ma as nota dritüra na tendensa a saré j'aute vucaj an pusissiun tonica.

Ch'as pensa *temeri* (tur. mare) forse derivà da *tòmare*. Ma as vèddu ij cas ëd la pulivalensa dla i an sta parlà rumanza: **1** i al post ëd na **e**: *demeri* (tur. mare), *quircesi* (coercesse o coatesse), *birgé*

(bèrgé, lat. berbicariu), *pirché* (pèrchè), *gint* (gent), *puurit* (puvrèt), *bali* (bele), *partisni* (partisne), *avirs* (vers), *Bittlem* (Betlem).

2. **i** al post ed di una **o** (àtuna o tonica : *anchira* (tur. ancora), *timma* (toma), *firmac* (formagg), *firmi* (forme), *pilaja* (polaja), *anchirmi* (ancora mi, èdcò mi), *bricatti* (brochètte), *chiverti* (ceerte), *elir* (e lor), *piurami* (pòvra mi).

3. **i** al post èd na a : *briva* (brava), *iria* (aria), *sgrin* (questo grano), *chimpagna* (campagna), *stilla* (stalla), *aliran* (avranno), *alminc* (almanc), *chivassi* (gavesse).

e>i: *demeri*, *birgé*, *quircessi*, *pirché*, *bali*, *chiverti*, *piurami*, *bricatti*, *firmi*, *chivassi* le **i** a sun an pusissiu atun-a. *Chiverti*, *firmi* e *bricatti* a sun èd plüraj feminin; in *quircessi*, *piurami*, *partisni* e *chivassi* la sillaba 'd ciüsa a l'è arpresentà da 'n pèrnom pèrsunal atun. *Demeri* e *pirché* a sun èd termu cumun ant je scrit èd Badalin, cum a lu sun ij plüraj feminin e ij pèrnom atun finaj già signalà. An *gint*, *puuvrit*, *partisni* e *avirs* la **i** as treuva anvece an pusissiu tonica.

o>i An *firmac*, *pilaja*, *chiverti* e *bricatti* la **i** a l'è an pusissiu atuna, mentre an *piurami*, *anchira*, *timma*, *firmi*, *anchirmi* e *alir* la **i** a l'è an pusissiu tonica.

a>i An *cimpagna*, *aliran* e *chivassi* la **i** a l'ha rimpiajà na **a** an pusissiu atuna, mentre in *briva*, *sgrin*, *iria*, *alminc*, *stilla* a l'ha arleva na a tonica.

Sti cambi dle vucaj a sun sorprendent, dzurtüt pèrchè ch'a rèsguardu co le vucaj an pusissiu tonica. E a j'esempi pen-a signalà i pudriu giunteje *chespiju* (ch'as piju), *betti* (bate), *tent* (tant), *chespija* (ch'as pija), e *lelba* (l'alba) andua che la **a** tonica a diventa **e** tant an silaba libera che an silaba sarà.

E a sta mira an ven bin ciamesse s'as trata 'dna carateristica lucal o d'èn fenomen pi general nen documentà dai test che forse a j'èru, stait èscrit da 'd pèrsun-e alfabetisà an d'aute lenghe che a peulu avèj maschrà certe particula-

Èl temp a passa

rità. Lon ch'an sorprend ant èl *Gelindo arvelà* a l'è la mancansa dèl passagi u>i ch'as treuva ant la parlà delle Langhe e ant ij test èd Badalin.

Tütün che sta tendensa a la velarisassiu a füssa 'n fenomen pitost cumün as peul dedüen nen mac da j'esempi gavà da je scrit èd Badalin e da la parlà dla Langa Auta, ma co dal fait che dacant a 'd vus cume *minera*, *pirché*, *lin-a*, *in*, *ina*, tant ant la Langa Auta che ant le puesie 'd Badalin as treuvu 'd termu cume *pruma*, *ruvé*... ch'a l'han tant l'aria d'esse d'ipercuretism, valadè 'd reassiu al passagi u>i.

Le testimunianse del passagi dle vucaj atune a **i** a smiju pitost raire, ma la presensa 'd vus cume *bunimur*, *ruvé* ... e 'l fait che la prunusia 'd na strütüra cume *ant una giornà* a l'è pitost *lant ina giornà* an fà nasse 'l suspet che 'l fenomen piat an considerassiu, ant na certa manera e a na certa mira 'd sua storia a pudria avèj anteressà co 'l türinèis. Son a l'è difissil da pruvé, e stu fenomen a meritria d'esse stüdià pi ancreus da persun-e mutubin cunpetente..

A pruposit èd l'articul determinativ dunt i l'uma parlà pi dzura, a tuca di che cume tüti j'articuj determinativ èd tüte le lenghe rumanze a rivu da j'agetiv dimustrariv latin *ille*, *illa* *illud*. Cun l'andebuliment èd le declinassiu, già ai temp tard imperiaj s'agetiv dimustrativ a l'avìa cuminsà a perde il valor d'agetiv pèr pié cul d'element atualisant dèl dèscurs. An seguit, ultra a bütè an evidensa 'l nom ch'a cunpagna, es dimustrativ a l'ha piat na funsiun diacritica fundamental. Già ai temp èd la lenga d'oè, fin dèl secul ch'a fa dudes, vaire nom masculin e feminin a l'aviu na furma sula pèr èl singular e 'l plüral e certi nom na furma unica pèr èl singular e 'l plural. An si cas èl gener e 'l nümer a j'èru segnalà da l'articul cum a capita ancora al di d'ancheuj. J'articul dla lenga d'oè a j'èru: **lo**, **el**, **l** pèr èl masculin singular e **li**, **los** pèr èl plüral. Pèr èl feminin singular: **la**, **l**; **le**, **las**, pèr èl plüral. "

passumlu bin